

Hint-Avrupa Dillerinin Anayurdu

Belirli bir zaman diliminde aynı coğrafyada yaşayan ve aynı dili konuşan topluluklar dünyaya yayılırken dillerini de beraberlerinde götürüyor. Ancak aynı dili konuşan topluluklar birbirlerinden coğrafi olarak uzaklaştıkları zaman aralarındaki kültürel etkileşim zayıflıyor. Bunun sonucunda konuştıkları diller farklılaşmaya başlıyor ve bir dilden yeni diller doğuyor.

Anadolu hipotezine göre
Hint-Avrupa dillerinin yayılması

Bugün dünya üzerinde konuşulan diller, birbirleri ile akrabalıkları-na göre çeşitli isimler altında sınıflandırılıyor. Örneğin Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin bir üyesi. Çok sayıda dili içine alan başka bir dil ailesi ise Hint-Avrupa dilleri. Bu diller Avrupa'nın en batısından Asya'nın en doğusuna kadar büyük bir coğrafyaya yayılıyor. Hint-Avrupa dil ailesinin üyeleri arasında İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Almanca, Sırpça, Bulgarca, Urduca, Hintçe, Farsça ve modern Yunanca da var. Bu dillerin birbiriyle akrabalığı konusunda bir uzlaşma olsa da Hint-Avrupa dillerinin tamamının ortak atası olan dilin hangi zaman diliminde ve hangi coğrafyada konuşulduğu hâlâ tartışma konusu. Yapılan pek çok bilimsel çalışmaya rağmen net bir cevap bulunabilmiş değil. Bu durumun en önemli sebebi tüm Hint-Avrupa dillerinin ortak atası olan ön-Hint-Avrupa dilinin (ÖHA) konuşulduğu zamanlarda yazının henüz icat edilmemiş olması. Hint-Avrupa dillerine yazılı kay-

naklarda ilk kez günümüzden 3700 yıl önce rastlanıyor. Dolayısıyla bu tarihten önce Hint-Avrupa dillerinin dünyaya nasıl yayıldığını ve nasıl kollara ayrıldığını anlayabilmek için yazılı olmayan kaynaklar üzerinde de çalışmalar yapmak gerekiyor.

Bugüne kadar ÖHA'nın nerede ve ne zaman konuşulduğu ile ilgili öne sürülmüş iki ana görüş var. Bozkır hipotezi olarak adlandırılan birinci görüşe göre ÖHA, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlarda konuşuluyordu ve kır hayatında yaşanan kültürel yeniliklerle (örneğin atların evcilleştirilmesi ve tekerlekli araçların icadı ile) beraber dünyaya yayılmıştı. Arkeolojik veriler bu bakış açısından ele alındığında zaman, ÖHA'nın günümüzden yaklaşık 6500-5500 yıl önce ve muhtemelen bu dönemin ilk yarısında yayılmaya ve kollara ayrılmaya başladığı sonucuna varılıyor. Anadolu hipotezi olarak adlandırılan ikinci görüşe göre ÖHA, MÖ 7000-6000 sıralarında Anadolu'da konuşuluyordu ve MÖ 6500 civarında çiftçilerin

Anadolu'dan Yunanistan'a yaptığı ilk göçlerle beraber yayılmaya ve kollara ayrılmaya başladı. Göçlerle beraber MÖ 6000 civarında Güneydoğu Avrupa'da, MÖ 5800 civarında Batı Akdeniz kıyılarında, MÖ 5500 civarında ise Kuzey Avrupa'da Hint-Avrupa dilleri konuşulmaya başladı.

ÖHA'nın nerede ve ne zaman konuşulduğu sorusunun cevaplanmasında arkeolojiden, genetikten ya da dilbilimden yararlanılabilir. Ancak yukarıda bahsedilen iki hipotez göz önüne alındığında genetik analizlerle elde edilen veriler bir sonuç vermeye yardımcı olamıyor. Çünkü bugün Avrupa'da yaşayan insanların genleri incelendiğinde zaman hem tarımın yayılması sırasında Anadolu'dan hem de çok daha sonraları Kuzey Avrasya'dan Avrupa'ya yapılan göçlerin izlerine rastlanıyor. Dolayısıyla genetik veriler iki hipotezin hangisinin daha doğru olduğu hakkında bir fikir vermiyor. Bu yüzden günümüzde ÖHA ile ilgili araştırmalarda daha çok arkeolojiden ve dilbilimden yararlanılıyor.

Farklı görüşleri destekleyen argümanlara göz atmadan önce Hint-Avrupa dil ailesi ile ilgili genel olarak kabul gören bazı bilgileri not edelim. Hint-Avrupa dil ailesi, on alt gruba ayrılıyor. Bu alt gruplardan Hititçeyi de içine alan Anadolu dillerinin en eski atasının ÖHA'dan ayrılan ilk dil olduğu düşünülüyor. Dolayısıyla Anadolu dillerinin ÖHA'nın "bir yarısı" olduğu söylenebilir. Anadolu dillerinden olmayan diğer tüm Hint-Avrupa dillerinin ortak atası olduğu düşünülen dil, ön-çekirdek-Hint-Avrupa dili ya da Anadolu-sonrası Hint-Avrupa dili olarak adlandırılıyor. Bu dilin türevlerini içine alan dokuz alt grubun hangi sıra ile birbirinden ayrıldığını belirlemek zor olsa da Anadolu-sonrası Hint-Avrupa dilinden ayrılan ilk dilin Toharca olarak adlandırılan dil grubunun atası olduğu düşünülüyor. Toharca grubuna giren diller, MS 10. yüzyıla kadar bugün modern Çin'in batısında yer alan Sincan'da konuşuluyordu. Anadolu ve Tohar dillerinin dışında kalan sekiz ayrı gruptaki dillerin ortak atası olan dil ise "geç" ön-Hint-Avrupa dili olarak adlandırılıyor. İtalyan ve Kelt dilleri-

nin bu dilden ayrılan ilk diller olduğu düşünülüyor. Anadolu dilleri Hint-Avrupa dillerinin bir yarısı olduğu için aynı kelimeye hem Anadolu dillerinden birinde hem de Hint-Avrupa dillerinin diğer yarısındaki dillerden birinde rastlanması bu kelimenin ÖHA'ya ait olduğuna işaret eder. Bu şekilde ÖHA'nın kelime dağarcığı ve grameri ile ilgili her şeyi bulmak tabii ki imkânsız. Dolayısıyla ÖHA ve diğer tarih öncesi diller ile ilgili çalışmalar sonucunda bu diller hakkında ancak kısmen bir şeyler öğrenebiliriz. Şimdi ÖHA ile ilgili iki hipotezi destekleyen argümanlara bir göz atalım.

Bozkır hipotezini destekleyen pek çok argüman var. Bunlardan birincisi, arkeolojik verilerin incelenmesine dayanıyor. Kültürel etkinlikler ve kelime dağarcıkları ile arkeolojik veriler ilişkilendirildiği zaman ön-Hint-İran dilinin günümüzden 4300-3700 yıl önce Aral Gölü civarında konuşulduğu sonucuna varılıyor. Eğer bu sav doğru ise, topluluklar arasındaki kültürel etkileşimler Hint-İran dillerini konuşanların bu bölgeye bozkırdan geldiğine işaret eder. Bu durumda Hint-İran dillerini

konuşan insanların ataları günümüzden 5000-4500 yıl önce Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşamış olmalı. Bu bilgiler, Anadolu-sonrası Hint-Avrupa dilinin günümüzden 6000-5000 yıl önce konuşulduğunu öne süren bozkır hipotezi ile uyumlu.

Bozkır hipotezini destekleyen ikinci argüman ise arkeolojik verilerin kelime dağarcıkları ile ilişkilendirilmesine dayanıyor. Örneğin tekerlekli araçlar ile ilgili kelimeler bozkır hipotezini destekliyor. Geç ÖHA'da aks anlamına gelen bir kelime var ve bu kelimeden türetilmiş aynı anlamlı kelimelere Hint-İran, İtalyan, Cermen, Kelt, ve Yunan dillerinde de rastlanıyor ve bu kelimeler Hint-Avrupa dili olmayan başka dillerden alınmış da değil. Bu durumu aks kelimesinin bu dillere ÖHA'dan miras kaldığını kabul etmeden açıklamak çok zor. Akslar sadece tekerlekli araçlarla alakalı olduğu için ÖHA'da aks anlamına gelen bir kelime olması bu dilin konuşulduğu dönemde tekerlekli araçların icat edilmiş olduğunu gösteriyor. Radyokarbon yöntemi kullanılarak yapılan analizler sonucunda tekerlekli araçların MÖ 4000-3500 arasında icat edildiği anlaşıyor.

Dolayısıyla ÖHA'da aks anlamına gelen bir kelime olması bu dilin MÖ 4000-3500 sıralarında hâlâ konuşulduğunu gösterir. Bu durumu Anadolu hipotezi ile açıklamak zor, çünkü bu hipoteze göre ÖHA tekerlekli araçların icat edilmesinden 3000 yıl önce yayılmaya ve kollara ayrılmaya başlamıştı.

ÖHA'da tekerlekli araçlarla ilgili beş kelime var: tekerlek anlamına gelen iki kelime, araba oku (hayvanların araca bağlandığı uzun tahta parça) anlamına gelen bir kelime, aks anlamına gelen bir ke-

lime ve araçla seyahat etmek anlamına gelen bir kelime. Anadolu dillerinde ise sadece araba oku anlamına gelen bir kelime var ve bu kelime büyük ihtimalle tekerlekli araçlarla değil saban veya kızak ile ilgili. Dolayısıyla bu durum Anadolu dillerinin tekerlekli araçlar icat edilmeden önce ÖHA'dan ayrıldığını gösteriyor. Toharca'da ise tekerlek anlamına gelen bir kelime var. Bu durum Toharca, Anadolu-sonrası Hint-Avrupa dillerinden ayrılmadan önce tekerleğin icat edilmiş olduğuna işaret ediyor.

Tekerlekli araçlarla ilgili kelimeler ÖHA'nın nerede ve ne zaman konuşulduğu hakkında da fikir veriyor. Anadolu dilleri dışındaki Hint-Avrupa dillerinde tekerlekli araçlar ve bu araçların aksamaları ile ilgili kelimeler olması, tekerlekli araçlar icat edilmeye başlandığı sırada, yani MÖ 4000-3500 civarında, bu dillerin ortak atasından henüz yeni dillerin ayrılmaya başlamadığını gösteriyor. ÖHA'nın anayurdunun ise bugünkü Ukrayna ve Rusya topraklarının güney kısımlarındaki Avrasya bozkırları olduğu düşünülüyor. Bu durumun iki önemli sebebi var. Birincisi ÖHA'nın kelime dağarcığının yün, at, besi hayvanları ve süt ürünleri ile ilgili kelimeler içermesi. Bu durum ÖHA'nın çiftçilikle değil de hayvancılıkla uğraşan insanlar tarafından konuşulduğuna işaret ediyor. İkincisi ise MÖ 3500 civarında Avrasya bozkırlarında evcilleştirilen atların, Hint-Avrupa dillerini konuşan tüm toplulukların dini törenlerinde önemli bir yere sahip olması.

Bozkır hipotezini destekleyen üçüncü argüman, dillerin gramerlerinin ve kelime dağarcıklarının karşılaştırılmasına dayanıyor. Örneğin "ben, sen, o" zamirleri Hititçede "e:smi, e:si, e:sti", Sanskritçede ise "āsmi, āsi, āsti" olarak kullanılıyor. Benzer biçimde Hititçedeki "χanti" kelimesi ile Sanskritçedeki ve Yunanca'daki "anti" kelimeleri aynı anlama geliyor. Ancak Hint-Avrupa dilleri arasındaki bu gibi ufak farklılıkları Anadolu hipoteziyle açıklamak çok zor. Çünkü Anadolu hipotezine göre bu diller birbirinden ayrılmaya başladıktan sonra aradan en az 4500 yıl geçmiş olması gerekir. Bu durumda da kelimeler arasında çok daha büyük farklılıkların olması beklenirdi. Ancak dillerin hangi hızla birbirinden farklılaştığı ile ilgili genel olarak kabul gören, nicel bir değerlendirme yöntemi olmadığı için bu argümanın sadece dilbilimcilerin öznel izlenimlerine dayandığı söylenebilir.

Bozkır hipotezini destekleyen dördüncü argüman, Hint-Avrupa dilleri ile Ural dilleri arasındaki etkileşimle ilgili. İlk Ural dilleri ile Hint-İran dillerinin birbirine yakın coğrafyalarda konuşul-

duğu yaygın olarak kabul görüyor. Çünkü bu dillerin birinden diğerine geçmiş çok sayıda kelime bulmak mümkün. Esasen ÖHA ve ilk Ural dillerinin de yakın coğrafyalarda konuşulduğu hatta iki dil ailesinin aynı ortak dilden türediği tahmin ediliyor. Ancak bu durumu destekleyen yeterli veri olduğu söylenemez. Yine de bu dilleri konuşan topluluklar arasında kültürel bağlar olduğu düşünülüyor. İlk Ural dilleri Kuzey Avrasya'daki Ural Bölgesi'nde konuşulduğu için ÖHA'nın Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde konuşulmuş olması muhtemel. ÖHA ve Kafkas dillerinin kelime dağarcıklarında ortak kelimeler olması da bu durumu destekliyor. ÖHA'nın bu bölgede MÖ 4500-2500 arasında konuşulmuş olması, hem tekerlekli araçlarla ilgili kelimelerin varlığını hem de diller arasındaki kelime alışverişlerini açıklayabilir.

Son olarak Yunanca, Ermenice ve Hint-İran dillerinin Hint-Avrupa dillerinin içinde bir alt grup oluşturduğunun düşünülmesi de bozkır hipotezini destekliyor. Yunanca Anadolu'nun batısında, Ermenice ve Hint-İran dilleri ise Anadolu'nun doğusunda konuşulduğu için bu durumu Anadolu'dan başlayan bir yayılma hipotezi ile açıklamak çok zor. Bozkır hipotezi ise bu durumu Toharca doğuya, İtalyan, Kelt, Cermen ve diğer Hint-Avrupa dilleri batıya yayılmaya başladıktan sonra bu dillerin hâlâ birbirine yakın coğrafyalarda konuşuluyor olmasıyla açıklıyor.

ÖHA'nın nerede ve ne zaman konuşulduğu hakkında ileri sürülmüş ikinci görüş olan Anadolu hipotezini destekleyen iki temel argüman var. Birincisi, tarımın yayılmasıyla beraber dillerin de yayılmasına dünyanın pek çok bölgesinde sıklıkla rastlanıyor. Bu durum ÖHA'nın da bu mekanizma ile yayıldığını düşündürüyor. İkincisi ise geçmişte istatistiksel yöntemler kullanılarak yapılan, kelime özellikleri ile ilgili analizlerin Anadolu hipotezini desteklemesiydi. Ancak Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışan bir grup araştırmacının yaptığı son hesaplar bu durumu değiştirdi. Yeni hesapların daha önce yapılanlardan temel farkı, doğru olduğu genel olarak kabul gören bazı bilgilerin bilgisayar programına girdi olarak verilmesi. Hesaplar, doğru sonuçlar ile ilgili herhangi bir varsayım olmadan yapıldığı zaman, bu bilgilerin de hesaplar sonucunda elde edilmesi bekleniyor. Ancak bu durum, zaten çok zor olan hesapları iyice zorlaştırıyor. Doğru olduğu düşünülen bilgiler programa girdi olarak verilip sadece tartışmalı olan konular hakkında hesaplar yapıldığı zamansa sonuçları elde etmek çok daha kolaylaşıyor.

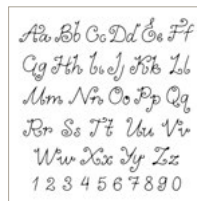
Aks kelimesinin bazı Hint-Avrupa dillerindeki karşılıkları

İngilizce	axle
Orta Galce	echel
Latince	axis
Yunanca	ἄξων /áksɔːn/
Eski İngilizce	eax
Litvanyaca	ašis
Sanskritçe	ákṣas

Geçmişte neredeyse tüm nitel veriler Bozkır hipotezini desteklerken nicel verilerin Anadolu hipotezini desteklemesi, istatistiksel yöntemlerin dilbilim alanındaki geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştu. Ancak son yapılan hesapların nitel verilerle uyumlu sonuçlar vermesi, istatistiksel yöntemlerin doğa bilimlerinin yanı sıra dilbilim alanında da başarılı olabileceğini gösteriyor.

Sonuç olarak nitel verilerle zaten desteklenen bozkır hipotezinin, istatistiksel yöntemler kullanılarak yapılan son analizlerden sonra iyice güç kazandığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Anthony, D. W., Ringe, D., "The Indo-European Homeland from Linguistic and Archaeological Perspectives", *Annual Review of Linguistics*, Cilt 1, s. 199-219, <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-linguist-030514-124812>, 2015.
- Chang, W., ve ark., "Ancestry-Constrained Phylogenetic Analysis Supports the Indo-European Steppe Hypothesis", *Language*, Cilt 91, s. 194-244, 2015.